

УДК 502.3 (477.44)

Верестун Н.О. (Україна, Вінниця)

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗБАЛАНСОВАНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Вступ

Людське життя, історія і культура завжди залежали від природи. Природа впливала на характер світоуяви людей, їх релігії, предметів побуту, засобів виробництва, моралі та мистецтва. Відношення людини і природи постійно були в центрі уваги багатьох наук: історії, філософії, археології, культурології та інших.

Видатний німецький філософ - просвітник Іоган Гердер вважав, що сама природа заклала в людині гуманістичні основи її розуму і культури [1]. Е. Кант вбачав головне призначення природи по відношенню до культури в підготовці людей до свободи [2]. Російський філософ та історик Л. Гумельов розвиток культури розглядав як наслідок дії космічних сил, а поява нових етносів, на його думку пов'язана з так званою пасінарністю індивідів [3]. Багато сторінок своїх наукових досліджень проблемам єдності природи і культури присвятили В.І. Вернадський і О.Л. Чижевський. В. Вернадський пояснював виникнення культури проблемами самої природи і космосу [4], а О. Чижевський підкреслював нерозривний зв'язок соціокультурних процесів на Землі з фізичними явищами, які відбуваються на Сонці. Він заклав основу біосферної концепції культури [5]. Серед гостропроблемної екологічної літератури потрібно назвати роботу Кейсевича Л.В. і Олексієнко І.Р. "Остання цивілізація" [6]. Під впливом антропогенного тиску на природу - стверджують автори - наша біосфера значно погіршилася. І завдання людства полягає у досягненні необхідної рівноваги між природними та цивілізаційними чинниками для продовження життя на планеті.

Екологічна криза активізувала увагу багатьох сучасних вчених до проблем залежності існування природи від соціокультурної практики, від розвитку науки та техніки. Ці питання обговорюються вченими різних напрямів науки: біологами, фізиками, представниками природоохоронних наукових установ, філософами, політиками і навіть психологами та соціологами. Всі намагаються проаналізувати причини екологічної кризи, надати поради щодо збереження природи та оптимізації народногосподарської діяльності. Потрібно відзначити, що в цьому науковому багатоголоссі нарешті почали пробиватися голоси сучасної культурологічної науки. Не применшуючи гостроту екологічних питань, культурологи перенесли свою увагу з еколого-технологічних проблем на духовні та морально-етичні проблеми відношення людського суспільства до природи. В їх роздумах дещо змінюється традиційна функція культури по відношенню до природи. Якщо раніше головне призначення культури вбачали в створенні матеріальних і духовних цінностей заради виживання людини та полегшення її життя серед природи, то сучасна культурологія значно підвищує статус культури як по відношенню до людини, так і по відношенню до природи. В цьому плані слід назвати актуальні культурологічні роботи останніх років: О.В. Шинкаренка "Природа і культура" [7], О.М. Бистрової "Світ культури" [8], П.С. Гуревича "Культурологія. Курс лекцій" [9] та інші. В цих та подібних роботах автори шукають шляхи гармонізації культури і природи на засадах того, що культура і природа не є різними явищами, а разом утворюють єдину біосоціотехногенну систему. Аналіз наукової та періодичної літератури, критичних висловів широкої громадськості дозволяють сформулювати проблему, яка виникла між культурою і природою на сучасному етапі. Сутність цієї проблеми полягає в тому, що сучасна соціокультурна практика однобоко, викривлено виражає потреби як самої людини так і природного світу. Як практика так і перспективні людські цілі по відношенню до природи повинні зазнати докорінних змін.

Основна частина

Сучасна напружена екологічна ситуація вимагає спеціального вивчення особливостей ставлення людини до природи в різних культурах. Зв'язки між культурою і природою, між соціальними і екологічними факторами є фундаментальними та постійними. Саме на основі цих зв'язків сьогодні виникла необхідність гармонізувати взаємовідношення людини і природи, синтезувати екологічно позитивні тенденції всіх типів культур і релігій. Більшість людей переконана, що саме культура — те головне, основне, що відрізняє людське і соціальне буття від існування дикої природи. Пояснення і докази цієї тези наводяться найрізноманітніші — в залежності від того, що

розуміється під культурою. За підрахунками американських вчених, у п'ятдесятих роках існувало 170 визначень поняття «культура», до початку дев'яностих - близько 250, а зараз їх більше ніж п'ятсот. Сам термін походить від латинського *agriculture*, що означає обробку, плекання (сільськогосподарське виробництво) [10]. Давньоримським оратором Ціцероном він був використаний для позначення того, що є відмінним від природного, піддане певній обробці, а щодо людини - освіті та вихованню. Як зазначає В.Ю.Вілков наукове поняття «культура» поширилося у XVIII ст. як протилежне поняттю «натура», тобто природа. Розвиток цієї тенденції привів до того, що культуру почали розглядати як міру соціальності суспільного життя й буття людини, показник рівня розвитку суспільства і людини. Видатний німецький філософ І. Кант, говорячи про її сутність, відзначав, що культура виражає здатність людини ставити мету. Цікавим є підхід визначного психолога З. Фрейда, який вважав, що культура - це зовнішнє насильство над внутрішньою природою людини. К. Маркс, проводячи фактично знак рівності між культурою та цивілізацією, зазначав, що культура - якщо вона розвивається стихійно, а не направляється свідомо, залишає після себе пустелю. О. Шпенглер писав, що кожна культура знаходиться в глибоко символічному зв'язку з матерією та простором, в якому і через який вона прагне реалізуватися. Говорячи про важливість проблеми адаптації людства до сучасних умов видатний мислитель сучасності, член Римського клубу А. Печчеї підкреслював, що суть проблеми, що постала перед людством на нинішній стадії його еволюції, полягає саме в тому, що люди не встигають адаптувати свою культуру у відповідності з тими змінами, що самі вносять у цей світ, і джерела кризи лежать в середині, а не поза людською сутністю. Як зазначав М.Ф. Тарасенко, культура в загальному вигляді, тобто об'єктивно, є не що інше, як спосіб буття суспільної форми діяльності, механізм її здійснення як суспільного відношення в матеріальному світі, в соціальній дійсності і в соціальних зв'язках між людьми, в технології, в науці, в пізнанні, у відносинах моралі, в свідомості і в т.п. У суб'єктивному плані культура є суспільно вироблена загальна форма зв'язку, що характеризує єдність людини з зовнішньою природою, іншими людьми, матеріальними, духовними та особистісно-індивідуальними формами її діяльності. Російський філософ Е.С. Маркарян вважає, що поняття "культура" полягає в тому, що вона дозволяє провести чітку грань між людською діяльністю та біологічною життєдіяльністю тварин [11].

У структурі сучасної культури доцільно виділити її специфічну форму - екологічну культуру, направлену, з одного боку, на звільнення людини від жорсткої природної детермінації, а з іншого - на гармонізацію відносин між суспільством та оточуючим природним середовищем. Екологічна культура - це тип життєдіяльності людини, що успадковується, та її взаємовідносин з навколишнім середовищем, що сприяють здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної людини. Вона є засобом самоорганізації сутнісних сил людини в умовах конкретного природного середовища. До функцій екологічної культури можна віднести :

1) виховну - формування певних стереотипів поведінки щодо природи як окремих індивідів, так і суспільства в цілому; 2) прогностичну - створення можливості передбачення наслідків людської діяльності, результатів перетворення природи; 3) регулятивну - управління ставленням суспільства до природи в процесі господарської діяльності [11].

Екологічна культура: історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у формах і типах організації життя та у створюваних людиною цінностях, якому властиве глибоке і загальне усвідомлення екологічних проблем в динаміці людства; екосфера суспільства, яка включає відповідні екологічні потреби, відносини та інститути; використання навколишнього середовища на основі пізнання природних законів розвитку біосфери з урахуванням найближчих і віддалених наслідків зміни природи під впливом антропогенної діяльності. Екологічна культура невід'ємна частина загальнолюдської культури, яка розвивається на основі професійної освіти екологічної, інформування і виховання екосистемного мислення, тобто погляду на природу як на цілісну планетарну живу оболонку Землі, що складається з саморегульованих екосистем. Підтримання єдності і максимальної продуктивності останніх сприяє охороні і раціональному використанню всієї біосфери. Екологічна культура спирається на кращі гуманістичні і екофільні традиції культури. Вона формує екологогуманне, тобто прихильне і дбайливе ставлення до всіх форм життя і умов, які його забезпечують. Екологізація сучасної культури має світоглядні наслідки. Гуманістична парадигма культури, що базується на прямолінійному антропоцентризмі, вичерпала себе в сучасних умовах і потребує перегляду. Людина має усвідомити себе як частинку природного космосу і зрозуміти свою творчу роль у підтриманні рівноваги в ньому. Таке усвідомлення формує нову світоглядну парадигму — екоцентричну з системою цінностей, вибудованою в такому порядку: від завдань підтримання природи до

соціального розвитку в межах, які забезпечують суспільству можливість успішно вирішувати завдання збереження природного середовища у стані, придатному для життя. Залучення до екологічної культури і опанування її гуманістичними цінностями сприятиме гармонізації відносин людини з навколишнім середовищем, а також між людьми. Важливим є також набуття людиною властивості екологічного самозабезпечення, завдяки якій істотно змінюються її погляди, система цінностей, ставлення до природи і до себе подібних. У сучасному світі відбувається перехід від доекологічної до екологічної епохи, і екологічна культура при цьому набуває особливого значення. В умовах сучасної кризи екологічна культура вперше в історії людства виконує нову функцію — самозбереження суспільства. Виховання і формування екологічної культури є комплексною соціальною проблемою, розв'язання якої може бути лише системним — на основі залучення фінансових, політико-правових і освітніх чинників. Стан її визначається культурною спадщиною, інформаційними ресурсами, екологічною політикою держави, екологічними інвестиціями, спрямованими на поліпшення навколишнього середовища, екологічної ситуації, збільшення природного капіталу, а також ефективністю діяльності екологічних інститутів суспільства, екологічною освітою та вихованням, моральністю людей. Рівень екологічної культури значною мірою обумовлює екологічну безпеку країни [13]. Екологічна безпека країни є стержнем збалансованого розвитку суспільства.

Збалансований розвиток (англ. sustainable — підтримуючий, тривалий, безперервний і development — розвиток) — 1) Розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. 2) Такий розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх та майбутніх поколінь. У 50—60-х рр. 20 ст. розвиток пов'язували лише з економічним прогресом та зростанням економічної ефективності. На початку 70-х рр. у зв'язку з несправедливим розподілом прибутків та зі зростанням кількості бідних у країнах, що розвиваються, питання соціальної справедливості були визнані такими ж важливими, як і питання зростання економічної ефективності. Проте зростаюче споживання природних ресурсів призвело до деградації довкілля й негативно вплинуло на здоров'я людей. Реальною загрозою стала проблема «меж зростання», на яку 1972 звернув увагу світової громадськості Римський клуб. Щоб уникнути екологічної кризи, до концепції розвитку необхідно було включити третю мету — збереження довкілля. Вперше це питання було порушено на Конференції ООН з довкілля людини (1972, м. Стокгольм). Термін «збалансований розвиток» з'явився 1980, коли вийшла «Всесвітня стратегія охорони природи» (ВСОП), підготовлена Міжнародною спілкою охорони природи (МСОП). Ця стратегія висунула принципово нове положення: збереження природи нерозривно пов'язане з питаннями розвитку. Розвиток суспільства має відбуватися за умови збереження природи. Поняття «збалансований розвиток» почали широко застосовувати після публікації 1987 звіту Міжнародної комісії з довкілля та розвитку «Наше спільне майбутнє», підготовленого під керівництвом Г. Х. Брундтланд. Концепція збалансованого розвитку набула провідного статусу після Конференції ООН з довкілля та розвитку (1992, м. Ріо-де-Жанейро) і була відображена в прийнятому на конференції Порядку денному на 21 століття. Світове співтовариство визнало, що збалансований розвиток «повинен стати пріоритетним питанням порядку денного міжнародного співробітництва». Загальновизнаним є розуміння збалансованого розвитку як гармонійного поєднання економічних, соціальних та екологічних складових розвитку. Лише досягнення збалансованості між ними забезпечить можливість перейти до такого суспільного розвитку, який не виснажуватиме природні та людські ресурси, а тому матиме можливість тривати досить довго. В укр. мові популярності набув термін «сталий розвиток», який з'явився внаслідок перекладу терміна «устойчивое развитие» з російської мови, а не безпосереднього перекладу цього терміна з англійської. Утвердився він і в законодавстві України, хоч є сполученням слів з протилежним змістом (сталий — постійність, розвиток — передбачає наявність змін). Забезпечення збалансованого розвитку — це не технічна проблема, для розв'язання якої необхідні нові технічні засоби чи технології. Це проблема зміни суспільних відносин і формування такого суспільства, яке не руйнуватиме середовище свого існування. Збалансований розвиток — це також не суто наукова проблема. Перехід до такої моделі розвитку має й етичний зміст, це зсув у ціннісних орієнтаціях багатьох людей. Як будь-який суспільний ідеал, концепція збалансованого розвитку є дороговказом для створення суспільства, яке буде розвиватись у гармонії з природою. Головними принципами збалансованого розвитку є: поєднання збереження природи і розвитку суспільства; задоволення

основних потреб людини; досягнення рівності та соціальної справедливості справедливості; забезпечення соціального самовизначення та культурного різноманіття; підтримання цілісності екосистем. Ключовою ідеєю збалансованого розвитку є розгляд усіх екологічних проблем як важливих соціальних. Відповідно, шляхи вирішення цих проблем також будуть мати не технологічний, а соціальний характер, тобто екологічні проблеми можна буде вирішити лише спільно з іншими соціальними проблемами і тільки шляхом соціальних змін — зміни суспільних відносин у соціумах, а якщо це не можливо, то зміни існуючих соціально-політичних систем. Важливо знайти такий тип соціальної організації суспільства, який забезпечить можливість гармонізувати ставлення цього суспільства до природи. Проблеми збалансованого розвитку — це, насамперед, проблеми влади і політичної волі. Для його реалізації необхідна відповідна міжнародна і національна політика. Реалізація ідеалу збалансованого розвитку потребує стратегічного підходу, який би базувався на зміні всієї філософії мислення та політичної діяльності [13].

Висновки

Отже, вирішення проблеми глобальної екологічної кризи нашої країни можливе лише в рамках екологічної свідомості, культури, освіти, виховання, які виступають необхідною передумовою оптимізації та гармонізації системи «суспільство-природа». Специфіка функціонування екологічної діяльності обумовлюється тим, що вона пронизує всі компоненти культури і спрямована на гармонізацію соціоприродних відносин. Головною специфічною рисою екологічної культури є те, що вона не утворюється стихійно, а виникає шляхом формування умов, що сприяють розгортанню її принципів та спеціальним видом діяльності - екологічним вихованням. Екологічна культура та виховання виступають регуляторами екологічної діяльності. Екологічна культура є, за своєю суттю, своєрідним «кодексом поведінки», що лежить в основі екологічної діяльності та екологічної поведінки. Вона включає в себе певний зріз суспільно виробленого способу самореалізації людиною себе в природі, культурні традиції, життєвий досвід, моральні почуття та моральну оцінку ставлення людини до природи. Екологічна культура, за своїм змістом, є сукупністю, знань, норм, стереотипів та «правил поведінки» людини в оточуючому їй природному світі.

Першочерговими завданнями мають бути:

- прийняття Закону про екологічну освіту;
- доопрацювання і затвердження стандартів у галузі екологічної освіти;
- визначення потреб всіх галузей народного господарства у кількості фахівців-екологів;
- затвердження у державному класифікаторі професій робітників і посад службовців таких - нових професій, як технік-еколог, інженер-еколог, еколог-радник широкого профілю, інженер урбоеколог, геоєколог, радіоеколог, агроєколог, техноєколог та ін..;
- широке впровадження нових - дистанційних форм екологічного навчання, в тому числі за допомогою електронної пошти та інших сервісних послуг Інтернет, а також більш широка комп'ютеризація навчальних процесів в аудиторіях;
- активний розвиток неформальної екологічної освіти та виховання з залученням провідних вчених-екологів (створення відповідних екологічних теле- і радіопрограм, циклів лекцій, публікацій, виставок), а також служителів церкви, митців, літераторів;
- підготовка і видавництво типових програм з екологічних дисциплін, особливо з прикладної екології, посібників і підручників з екології для шкіл і вузів;
- створення на всіх рівнях освіти сучасних екологічних лабораторій;
- розвиток регіональних і державних екологічних програм з обов'язковим передбаченням питань екологічної освіти, культури і виховання;
- створення у провідних вузах України регіональних базових і опорних екологічних кафедр;
- розробка науково-обґрунтованої державної стратегії екологічного розвитку населення держави і програми її реалізації;
- прийняття організаційних заходів, спрямованих на створення ефективної інфраструктури екологічної освіти і виховання;
- широкий доступ населення до забезпечення екологічною інформацією;
- міжнародне співробітництво в галузі екополітики, екоосвіти, екокультури.

Отже, конструктивне вирішення проблеми ліквідації глобальної екологічної кризи неможливе поза рамками екологічної культури, яка виступає необхідною передумовою оптимізації взаємовідносин суспільства та природи. Від рівня екологічної культури людства, залежить вирішення проблеми глобальної екологічної кризи, збереження природних умов існування цивілізації. Також

необхідною складовою формування екологічної культури є оволодіння екологічною етикою, об'єктом дослідження якої є екологічна мораль як форма суспільної свідомості. У цьому ж контексті особливої уваги заслуговують освіта й виховання, які становлять блок гуманітарного забезпечення переходу до суспільства сталого розвитку шляхом формування нової філософії життя та нової екологічної моделі поведінки, психологічної настанови на сприйняття екологічного світогляду та цінностей суспільства як особистісних. Це є визначальним напрямом створення не лише необхідних, а й достатніх умов для реалізації стратегії сталого розвитку. Для того, щоб людина почала ставитися до Природи як до об'єкта самоцінності, необхідним є визначення людиною умов свого цивілізаційного існування. Лише висока культура особистості в її екологічному розумінні уможливить збереження рівноваги в суспільстві й суспільства у природі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- 1.И.Гердер. Идеи к философии истории человечества. – М., 1997.
- 2.Э.Кант. Сочинения в 6т. Т.5 – М., 1996.
- 3.Л.Гумилёв. Энтогенез и биосфера. – Л., 1990
- 4.В.И.Вернадский. Научная мысль, как планетарное явление. – М., 1991
- 5.О.Л.Чижевский. Космический пульс жизни. – М., 1995.
- 6.И.Р.Алексеенко. Л.В.Кейсевич. Последняя цивилизация – К.:Наукова думка, 1997
- 7.О.В.Шинкаренко. Природа і культура. Історія світової культури. – К., 1994.
- 8.А.Н.Быстрова. Мир культуры. Основы культурологии. – М., 2002.
- 9.П.С.Гуревич. Культурология. Курс лекцій. – М., 2003.
- 10.В.С.Крисаченко Екологічна культура: теорія і практика: Навч.посіб. – К.: Заповіт, 1996.
- 11.О.І.Салтовський. Основи соціальної екології: Навч.посіб. – К.:Центр навчальної літератури, 2004.
- 12.Г.О.Білявський та ін. Основи екології: Підручник. – Київ: Либідь, 2006.
13. П.Г.Дулін, В.В.Ковалевич. Культура екологічна. Екологічна енциклопедія: У 3 т. – Київ: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. Т. 2. С. 223.